

Kroniek

H.J.C.C.J. Wilschut

Liturgie na ‘Zuidhorn’

Onder bovenstaande titel schreef ds. A.H. Driest in de *Gereformeerde Kerkbode Groningen Fryslân Drenthe* van 16 en 23 juni 2006 een tweetal artikelen. Het eerste artikel inventariseert de resultaten van een door hem gehouden onderzoek. Hoe is er binnen de kerken (in de drie noordelijke provincies) invulling gegeven aan de besluiten die de GS Zuidhorn 2002/3 rond de liturgie nam? Het tweede artikel zet hier wat kanttekeningen bij.

Koersbepaling

De GS Zuidhorn stelde een koersbepaling vast voor de omgang met de artikelen 65 en 67 van de kerkorde (*Acta*, art. 38). Art. 65 bepaalt dat de kerken zich zullen houden aan de orden van dienst die door de generale synode zijn goedgekeurd. Art. 67 luidt: ‘In de erediensten zullen de psalmen gezongen worden in een berijming die door de generale synode is aanvaard en verder de gezangen die de synode heeft goedgekeurd.’

Bij de koersbepaling is het uitgangspunt: de kerken beperken zich in haar generale synode tot het uitzetten van algemene kaders. Binnen die algemene kaders worden allerlei voorzieningen aangeboden. Orden van dienst, liturgische formulieren, een liturgisch katern en verder materiaal. De kerken kunnen daarvan binnen de algemene kaders naar eigen keus gebruikmaken. De kerkorde bedoelt niet te binden aan complete en precieze orden van dienst. Kerkenraden hebben hier een eigen verantwoordelijkheid. Al zijn er ook bepaalde zaken expliciet voorgeschreven: bij doop, avondmaal en kerkelijke huwelijksbevestiging moet je gebruikmaken van de vastgestelde formulieren (art. 59, 61 en 70 KO). Maar er is dus plaatselijk ruimte voor een eigen invulling van de eredienst. Mits je daarbij blijft binnen het genoemde kader. En je bij die eigen invulling bepaalde randvoorwaarden in het oog houdt, wil je *verantwoord* bezig zijn. Gehoorzaam aan de Schrift. Verbonden met Gods kerk in de hemel en op aarde. In overeenstemming met de gereformeerde belijdenis. Met inachtneming van eigentijdse levensvormen, plaatselijke contexten en het karakter van de plaatselijke kerk.

Over de gezangen sprak Zuidhorn uit: de synode stelt gezangen vast, die beantwoorden aan de generaal-synodaal vastgestelde criteria en die aansluiten bij de wensen die in de kerken leven. Er is onderscheid tussen bundel en lijst. ‘Bundel en lijst worden door de synodes zo ingevuld, dat daaruit een ruime keus is te maken in alle plaatselijke kerken en ook voor bijzondere kerkdiensten. De kerken maken door deze selectie de gezamenlijke afspraak om voor de kerkdiensten hun keuze uit deze liederen te maken. Afwijking van deze afspraak dient een kerkenraad te verantwoorden en behoort een uitzondering te zijn.’

Tijdens de bespreking van de koersbepaling werd het voorstel gedaan en aangenomen om uit te spreken, dat de psalmen blijvend voorrang (dienen te) hebben boven de gezangen. U vindt deze uitspraak als besluit 11 in de besluitenreeks over de gezangen (*Acta*, art. 89):

‘de synode wil onderstrepen dat in art. 67 KO de psalmen voorop staan. De psalmen, als door de HERE in zijn Woord aan zijn volk gegeven liederen, hebben in berijmde vorm in de gereformeerde liturgische traditie altijd een ereplaats gehad. Principieel behoren ook gezangen, gebaseerd op en puttend uit andere gedeelten van het Oude en Nieuwe

Testament, tot de reformatorische liturgische traditie, hoewel de bundel eeuwenlang klein geweest is. Nu de kerken bezig zijn het aantal gezangen uit te breiden, is het goed uit te spreken dat het onze bedoeling niet is dat de gezangen de psalmen in de erediensten en in het hart van de gelovigen verdringen.

Toelichting

Zowel door kerkleden als door zusterkerken in het buitenland wordt de zorg uitgesproken dat het grote aantal nieuwe gezangen de 150 psalmen zal verdringen. In de gezangen worden, naast de psalmen, gedeelten en gedachten uit het Nieuwe Testament en de vervulling van de Schrift in Christus ons op de lippen gelegd. De heilige Geest, die de dichters van de psalmen van het oude verbond inspireerde, moet ook dichters van kerkliederen in alle waarheid van het Woord leiden.'

Praktijk

Ds. Driest voerde een beperkt praktijkonderzoek uit. Aan de predikanten uit de noordelijke regio legde hij twee vragen voor (kort samengevat):

1. Is er iets met de besluiten van Zuidhorn gedaan? Zo ja, wat? Is er ook een liturgieplan opgesteld?
2. Worden in de erediensten ook andere instrumenten dan het orgel gebruikt? Zo ja, wat voor instrumenten en wanneer?

Het is in het bestek van deze Kroniek niet mogelijk om alle reacties weer te geven. Eén element wil ik eruit halen. En wel de manier waarop in sommige gemeenten wordt omgesprongen met de liedkeus. De ene gemeente meldt 'soepel' om te gaan met allerlei liturgische zaken, waaronder de liederen. De andere gemeente zegt ronduit: 'Maar in bijzondere diensten (feestelijk, kerkelijk jaar, kind-school-kerk-diensten) worden al jarenlang ook niet vrijgegeven liederen gezongen. ... Samengevat komt het erop neer, dat gebruik gemaakt wordt van alle vrijgegeven liederen en daarnaast met uitzondering (lastig begrip) ook niet vrijgegeven liederen gezongen worden; met name Opwekking en E&R.' Dit blijkt vaker voor te komen. Eén gemeente zegt kort en krachtig: 'In onze gemeente zijn er bijzondere diensten gehouden waar wel een lied uit E&R werd gezongen.' Een volgende gemeente geeft aan: 'Vooral in bijzondere diensten nemen wij de vrijheid om liederen buiten de boekjes te zingen.' Behoedzamer formuleert gemeente P (ds. Driest heeft de reacties anoniem weergegeven en gemarkeerd met een letter uit het alfabet): 'In daarvoor aangewezen diensten op zondag, 9 in totaal, is telkens ruimte voor een tweetal zogenaamd niet vrijgegeven liederen. In een huwelijksdienst is die ruimte groter.' Gemeente Q beperkt afwijken van de vrijgegeven liederen tot diensten met een bijzondere doelgroep.

Het is moeilijk om op grond van een beperkt onderzoek vergaande conclusies te trekken. Nu is uw kroniekschrijver ook van tijd tot tijd kerkganger buiten eigen gemeente. Daarnaast geeft het internet allerlei mogelijkheden om kerkdiensten uit eigen kring te beluisteren en zelfs te bekijken. Die bevestigen wat mijn waarneming betreft het beeld dat in het eerste artikel van ds. Driest naar voren komt. Er zijn gemeenten waarin 'Zuidhorn' niet tot spectaculaire veranderingen heeft geleid. Ook niet wat betreft de inzet van andere instrumenten. Je hebt gemeenten die al blij zijn wanneer ze een organist van buiten hebben kunnen organiseren, omdat ze er zelf niet één rijk zijn... Maar er is ook een aantal gemeenten dat aan 'Zuidhorn' de vrijheid ontleent om liederen uit niet-vrijgegeven bundels te gebruiken in de kerkdiensten, al dan niet 'bijzonder'. In die vrijheid wordt soms ver gegaan. Met name de bundel *Opwekking* mag zich in een zekere populariteit verheugen. Al kun je ook meemaken dat de

voorganger vóór de dienst kortweg meedeelt: ‘We zingen vanmorgen alles uit het *Liedboek*.’ En dat ‘alles’ omvat dan niet alleen niet-geselecteerde gezangen (die ook). Maar eveneens niet uit de IKB overgenomen psalmberijmingen.

Zuidhorn?

Graag laat ik mij corrigeren wanneer ik mij vergis. Maar voor zover ik kan overzien, is de manier waarop in sommige gemeenten ‘buiten het boekje’ gezongen wordt, geen *toepassing* van de koersbepaling van Zuidhorn, maar is het *afwijking* ervan. De regel van Zuidhorn is: de synode vult bundel en lijst gezangen zó in, dat daaruit een ruime keus te maken is in alle plaatselijke kerken en ook voor bijzondere kerkdiensten. Het is dus niet zo dat in een bijzondere kerkdienst ineens van alles gezongen mag worden. Dat voorkomt ook meteen een discussie over wat je onder ‘bijzonder’ moet verstaan. Om nog maar te zwijgen over de *move* om álle kerkdiensten als bijzonder aan te merken... Het staat zwart op wit: in álle diensten zingen we als regel uit wat ter synode faciliterend is vastgesteld. Pardon, wat door de selectie ter synode door de kerken is afgesproken.

Op deze regel - afspraak - zijn uitzonderingen mogelijk. Zuidhorn sprak het met zoveel woorden uit. Daar is ook helemaal niets mis mee. Wie van geen enkele uitzondering wil weten, springt wel erg krampachtig om met wat regel is. En in een klimaat van loyaal nakomen van regels en afspraken hoeft dat ook geen probleem te zijn. Zuidhorn zei alleen wel: afwijking moet je als kerkenraad verantwoorden en behoort uitzondering te zijn. Er werd en wordt dus geen ongelimiteerde vrijheid geboden om uit allerlei niet-geselecteerd materiaal te zingen. Het kan eens voorkomen. Laat alsjeblieft niemand daar moeilijk over doen. Zoals je ook verschil mag maken tussen wat in een kerkdienst door de gemeente gezongen dient te worden en wat door een koor of cantorij gezongen mag worden. Voor zover mijn informatie reikt, heeft de koersbepaling op dit laatste geen betrekking. Maar in het geval van de gemeentezang gaat er voor mijn besef iets mis wanneer de uitzondering geen uitzondering meer is. En er in voorkomende gevallen twee, drie liederen per dienst uit *Opwekking* gekozen worden. Met als het even kan ook nog een keer het ‘Onze Vader’ op de melodie uit *Opwekking*. Alsof het eigen *Liturgisch katern* hier niet vier (!) melodieën aanbiedt.

Het is niet overeenkomstig de letter van de koersbepaling. Het lijkt me ook niet overeenkomstig de geest van de koersbepaling. Daarin werd een evenwicht gezocht tussen de vrijheid van de plaatselijke kerk(enraad) en wat we gemeenschappelijk met elkaar vastleggen. Op een bepaalde manier werd er vrijheid gegeven. Tegelijk werd er vrijbouterij ingedamd: beweeg je binnen de vastgestelde kaders. Dat moet toch mogelijk zijn. Je kunt moeilijk zeggen dat wat geselecteerd is, geen ruime keus biedt.

Wie regelmatig kerkdiensten uit eigen kring via internet beluistert en/of bekijkt, zal merken dat ook de afspraak om de blijvende prioriteit van de psalmen te honoreren makkelijk kan ondersneeuwen. Ook hier geldt dat je niet moet verkrampen. Er kunnen diensten zijn waarin er meer gezangen dan psalmen gezongen worden. Wat je laat zingen als voorganger - al dan niet in overleg met liturgiecommissie en/of organist - moet passen bij schriftlezingen en preek. Maar hier geldt eveneens, dat wat eens kan voorkomen, geen regel moet worden. Anders wordt de uitspraak van Zuidhorn op dit punt lippendienst. Zeker, er zijn er soms in de gemeente, die weinig tot niets meer hebben met psalmen en psalmberijming. Die dat ook hardop zeggen: ‘We willen praisen.’ Eens tmeer zal een kerkenraad denken aan de uitspraak van Zuidhorn. Wat de Here in zijn Woord aan psalmen geeft, heeft als zodanig recht op voorrang. Dan is niet de hoogste wijsheid of jonge mensen nog de taal van de oude psalmen

kunnen begrijpen. Hier valt ook iets aan te leren. Over smaak valt niet te twisten. Over een pedagogisch element in kerkmuziek wel degelijk!

Formalisme

Het bovenstaande zal bij sommigen binnen onze kerken niet meer dan een meewarige glimlach oproepen. Of uitgesproken ergernis. Je hoort bij degenen die áchter blijven. Man, waar maak je je druk om? Altijd die regels! Dat station zijn we inmiddels wel met elkaar gepasseerd. Alsof je een formalistisch achterhoedegevecht levert.

Nu is formalisme altijd fout. Dan krijg je regels om de regels. Dan is ook de uitzondering bij voorbaat verdacht. Iets anders is: je als kerken en kerkenraden loyaal houden aan gemaakte kerkelijke afspraken. Gewoon, omdat je hoort bij een Heer die zegt: Ja moet ook echt já zijn. Wees betrouwbaar, in het spoor van je altijd betrouwbare Heer. Dan groeit een klimaat van vertrouwen. En roepen uitzonderingen geen protesten op. Wanneer het gaat om *uitzonderingen*, die heel goed inhoudelijk te verdedigen zijn.

De kerkelijke regel en afspraak zijn geen doel in zichzelf. In de gemeente van Christus behoort alles in goede orde te gebeuren, zegt art. 1 KO. En ook die goede orde is geen doel in zichzelf. In de kerk staat de orde in de dienst van de vréde. Kijkt u maar naar de tegenstelling, zoals de apostel Paulus die maakt in 1 Korintiërs 14:33: God is niet een God van wanorde, maar van vrede. Dat zegt de apostel juist in een context waarin hij de gang van zaken in de kerkdiensten stroomlijnt en reguleert. Het lijkt wel heel mooi, al die pleidooien om veel spontaniteit en dergelijke in de kerkdiensten. In de praktijk blijkt menselijke geldingsdrang roet in het eten te gooien. Met als gevolg onderlinge onvrede. In Gods kerk hebben regels en afspraken een wettige en nodige plaats: omdat God de God van de vrede is.

Vandaar dat het goed is om na 'Zuidhorn' een balans op te maken. Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat de vrijheid die in de koersbepaling wordt voorgestaan, soms tot oneigenlijke proporties wordt opgerekt. En dat in tegenspraak tot inhoud en bedoeling van de koersbepaling. Niet alleen als het gaat om wat er gezongen wordt. Eveneens als het gaat over het gebruik van vastgestelde of vrijgegeven formulieren. Er zijn voorgangers die zich bij de doop van particuliere doopformulieren bedienen. Of jongleren met de tekst van de bestaande formulieren. Ook bij de verdere invulling van de liturgie kunnen er merkwaardige dingen gebeuren. Ds. Driest waarschuwt er - terecht - tegen om de plaatselijke verschillen uit te vergroten. 'Wie gewoon registreert wat in de kerken gebeurt, ziet toch vooral de overeenkomsten? Bijbellezing, preek, gebeden, belijdenis, wetslezing, de zang en de zegen zijn toch de vaste onderdelen van een eredienst' (*Geref. Kerkbode Groningen enz.*, 23 juni 2006, p. 408). Maar hier is de overeenkomst soms kleiner dan je zou willen. Want wordt nog in iedere gereformeerde kerk in de ochtenddienst de wet voorgelezen? En zo ja, in bijbeltaal of in eigen woorden? En wordt bij het uitspreken/uitzingen van de belijdenis nog steeds de taal van de Apostolische Geloofsbelijdenis of die van Nicea gebruikt? In de praktijk werkt het niet steeds meer zo.

In die praktijk komt dan ook de vrede onder druk te staan. In de plaatselijke gemeenten zelf. En tussen plaatselijke gemeenten onderling. Onvrede over de aard en het tempo van de veranderingen in de erediensten. Voor de één gaat het allemaal te langzaam, voor de ander gaat het veel te vlug. In beide gevallen levert het shopgedrag op. Waarbij men in eigen gemeente wenst terug te zien wat men in een andere gemeente heeft meegemaakt. Er laat zich onderlinge verwijdering en vervreemding signaleren. Terwijl Zuidhorn het goed bedoelde.

Dan moet je die bedoeling ook serieus nemen. Anders zal de onvrede alleen maar groeien. Opkomen voor loyaal nakomen van kerkelijke afspraken heeft niets met formalisme te maken. Wel met de vrede binnen de gemeenten.

Want - de vrijheid die je je als kerkenraad of voorganger veroorlooft, betekent dwang voor de gemeente. Die moet zich schikken naar particuliere inzichten. Kerkelijke afspraken hebben als voordeel dat je als gemeente weet waar je aan toe bent. Dus is als kerkenraad/voorganger kerkelijke afspraken loyaal nakomen ook een kwestie van respect voor de gemeente. Daarover beslis jij niet in je eentje. Daarover beslissen we - in gebondenheid aan de Schrift - met elkaar! Vandaar dat ik mij ook graag aansluit bij het pleidooi van ds. Driest om als kerkenraad het liturgisch beleid goed met de gemeente te communiceren. En dan niet alleen op de manier van: de kerkenraad beslist en legt het daarna aan de gemeente uit. Nee, laat waar het kan, de gemeente ook meepraten. Die gemeente is - deftig gezegd - het subject van de liturgie, die moet het doen. Geef als kerkenraad leiding door de gereformeerde kaders te bewaken en door concrete voorstellen te doen. Maar raadpleeg waar mogelijk de mondige gemeente, zodat je ook draagvlak creëert. Sámen dus!

Samen

Daarom moeten we een koersbepaling als van Zuidhorn maar niet te gauw overboord zetten. Er tekent zich een ontwikkeling af, die zomaar kan eindigen om de zaken van de liturgie geheel aan de plaatselijke kerk(enraad) over te laten. Hoe lang blijft de koersbepaling nog overeind? De praktijk kan de afspraak inhalen. En dusdanig ondermijnen dat deze uiteindelijk bezwijkt. De gang van zaken rond het kader voor plaatselijke samensprekingen spreekt wat dat betreft boekdelen. En natuurlijk, alles wat de liturgie betreft overlaten aan de plaatselijke kerk, past goed bij het individualisme van de moderne mens. Of het ook bij de kerk past, is een ander verhaal. Daar is het sleutelwoord 'sámen'.

Moet het dan in elke plaatselijke kerk op precies dezelfde manier toegaan? Natuurlijk niet. Daarover is de koersbepaling duidelijk. Er zijn plaatselijk eigen vrijheden en verantwoordelijkheden. Maar wel binnen de gezamenlijk vastgestelde kaders. Want je hoort als kerken bij elkaar. Dan vaar je als het gaat om de algemene lijnen van de liturgie, ook een gezamenlijke koers, om te beginnen principieel. Omdat je met elkaar in de Here een gemeenschap vormt.

Daar komt nog eens bij dat niet elke plaatselijke kerk het wiel hoeft uit te vinden. En dat vaak ook niet kán uitvinden. Hier is een deskundigheid vereist die niet in elke plaatselijke kerk voorhanden is. Zo dien je elkaar binnen de kerken. Je bewaakt met elkaar het gereformeerd karakter van de liturgie. En je zoekt samen naar verantwoorde vormen.

Wat dat betreft valt er ook nog heel wat gezamenlijk te doordenken, zonder dat je elkaar nu meteen de weg voorschrijft. Een beamer kan een zinvolle bijdrage leveren aan een eredienst. Maar is een presentatie met allerlei beelden - tijdens de preek of voorafgaand aan de collecte - nu echt *liturgisch* verantwoord? Bij voorbaat 'nee' zeggen lijkt mij te vlot. Bij voorbaat 'ja' zeggen eveneens. Als we er nu eens eerst over doordachten? Want een kerkdienst is een heilig gebeuren: het is de ontmoeting met de heilige God. Daar past het experiment niet bij.

Variatie in de erediensten? Geen probleem. Variatie tussen plaatselijke kerken? Eveneens geen probleem. Mits binnen de gemeenschappelijk afgesproken kaders. Zodat je voor elkaar herkenbaar blijft. En je niet het idee hebt dat je in de kerkdienst van een zuster gemeente op

een andere kerkelijke planeet bent geland. Er zit aan de toenemende liturgische verschillen tussen de plaatselijke gemeenten ook een heel donkere kant. In sociologische taal: komt het collectief ritueel onder druk te staan, dan zet dat ook de culturele eenheid van een gemeenschap onder druk. Oftewel, een overmaat aan variatie kan ook een teken van desintegratie zijn. Hier is de gang van zaken destijds in de synodaal-Gereformeerde Kerken bepaald niet bemoedigend. Ooit schreef G. Dekker het boek *De stille revolutie. De ontwikkeling van de Gereformeerde Kerken in Nederland tussen 1950 en 1990* (Kampen 1992). Nee, hier kun je geen één op één vergelijking maken. Maar toch. De onmiskenbare overeenkomsten in sommige ontwikkelingen zouden ons best eens aan het denken mogen zetten. Toen dezelfde G. Dekker in 1994 ronduit zei dat volgens zijn prognose de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) op afstand de synodaal-Gereformeerde Kerken zouden volgen (zie: G. Harinck, M. te Velde e.a., *1944 en vervolgens. Tien maal over vijftig jaar Vrijmaking*, Barneveld 1994, p. 74v), werd dat door meer dan één betwijfeld. Er zijn ook duidelijke verschillen gebleven. Wat de liturgie betreft is er - zonder dat je over heel de linie een isgelijktken kunt zetten - wel degelijk een zekere parallel. En niet alleen in formeel opzicht.

Evangelicaal

Hoezeer gezamenlijke bezinning gewenst blijft, blijkt wel uit de opmars van de bundel *Opwekking* onder ons. Zo u wilt, de opmars van het evangelicale liedrepertoire. Is daarvoor een wettige plek binnen een gereformeerde eredienst? Die vraag lijkt voor sommigen al lang en breed gepasseerd. Waar praat je nog over? Deze taal begrijpt de jeugd! En sluit aan bij hun belevingswereld. Waarom nog moeilijk doen?

Toch - al loopt de praktijk hier op de bezinning vooruit - is hierover het laatste woord nog niet gezegd. Zo vanzelfsprekend is het nu ook weer niet. Aan de GS Amersfoort 2005 gaven deputaten kerkmuziek aan, dat zij er nog niet uit waren. Zoals ze dan ook de opdracht van de synode kregen om een voorstel te doen over het al dan niet op de lijst zetten van liederen uit het evangelicale genre (*Acta*, art. 91, besluit 3). Waarbij de groeiende praktijk binnen de kerken om uit *Opwekking* te zingen, als één van de gronden genoemd wordt. Met de beperkte selectie van een enkel evangelicaal getint lied in de *Negentig Gezangen* is die kwestie dus nog niet beslist.

Aan de ene kant verbaast de opmars van *Opwekking* niet. Binnen de Gereformeerde Kerken laat de invloed van de evangelicale beweging zich gelden. Dat dan ook het evangelicale lied meelift, ligt voor de hand. Zoals je je ook niet hoeft af te vragen waar de wortels liggen van de 'getuigenissen' die in sommige gereformeerde kerkdiensten worden afgelegd.

Tegelijk roept het kritiekloze gebruik van het evangelicale lied wel degelijk verbazing op. Alsof het los verkrijgbaar is, los van het evangelicale denken en de evangelicale spiritualiteit (om dat modewoord eens te gebruiken). Voor mij was de uitspraak van Jan Smelik ooit een eye-opener: een ander lied betekent hier een andere kerk. Al erken ik met hem dat de gereformeerde kerk van een enkel evangelicaal lied niet plat gaat. Theologisch ademt de bundel meer de sfeer van de theologie van de glorie dan van de bijbels-reformatorische theologie van het kruis. Opvallend dat het al te triomfantelijke karakter van het overwinningsdenken in deze bundel inmiddels kritiek ontvangt van een voorganger uit baptistenkring. Ik denk aan dr. Henk Bakker, in zijn boek *'Ze hebben lief, maar worden vervolgd'. Radicaal christendom in de tweede eeuw en nu* (Zoetermeer 2005). Bakker signaleert in sommige liederen geestelijke zelfoverschatting (p. 179) en koninkrijksdenken:

alsof wij de wereld voor God moeten terugwinnen (p. 206v). Nee, daarmee is Bakker niet ineens gereformeerd geworden. Op de laatst gehouden conferentie van het COGG (30 maart 2006), waar hij één van de sprekers was, waarschuwde hij zijn reformatorisch publiek dan ook: 'U zou u niet gelukkig voelen in mijn kerkdiensten.' Maar toch. Het kan verkeren. De baptistendominee die bij sommige liederen in *Opwekking* aan de bel trekt. En de soms kritiekloze acceptatie in gereformeerde kring. We wensen deputaten veel wijsheid toe om met een voorstel te komen. Wie draait een groeiende praktijk nog terug?

Dat maakt ook een kritische discussie over de muzikale kant moeilijk. Het doorsnee opwekkingslied ligt vlot in het gehoor, sluit aan bij een moderne muziekcultuur. Al besef ik dat gospelmuziek niet steeds (harde) gospelrock hoeft te zijn. Maar is dat nu echt de geëigende muzikale vorm voor het kerkelijk lied? In zijn boek toont Henk Bakker zich niet bang voor eigentijdse liturgische vormen. Maar tegelijk wijst hij erop dat er een grens is, waarbij de vorm niet meer past bij de inhoud. 'Wie op het graf van een dierbare een gedicht laat zingen op de wijs van "Daar komt Zwiebertje" (volgens mij is de canonieke spelling 'Swiebertje', HW), voelt zelf wel aan dat beter een andere wijs gekozen kan worden' (*a.w.*, p. 174). De vorm kan zelfs van de inhoud afleiden. Ook hier geldt dat het gaat om meer dan alleen maar een kwestie van smaak.

Liturgie na 'Zuidhorn'. Het is er allemaal niet overzichtelijker op geworden. De schaduwkanten van zo'n emotiecultuur en individualiseringstendens laten zich ook binnen de kerk gelden. In de liturgische diversiteit wordt iets van geestelijke diversiteit openbaar. Hoe vinden we elkaar hierin en houden we elkaar vast? Dat mag ons allen biddend een zorg zijn!